

Биро Бодрожич*
Институт за политичке студије, Београд

НАЦИЈА И НАЦИОНАЛИЗАМ – ПОРЕКЛО ТЕРМИНА И ИСТОРИЈАТ ИДЕЈЕ**

Сажетак

У средишту онога што се означава појмовима нација и национализам налази се национални идентитет. И својом природом и својим пореклом, национални идентитет је сложен појам. Реч је о културној појави која због своје вишедимензионалности представља истрајну и гипку снагу, не везује се за материјалне чињенице, већ упућује на судбину, услед чега је немогућа потпуна дефиниција нације. Идеје и идеали имају своју историју, интелектуалну и друштвену, коју треба упознати да бисмо упознали њихову природу. У раду указујемо на историјске околности у оквиру којих су обликоване западноевропске нације, што је одредило и природу западноевропског национализма. За разлику од нација на православном Истоку, које су створене посредством народне цркве, западноевропске нације настале су у сукобу с римском црквом и династичким краљевством.

Кључне речи: нација, национализам, национални идентитет, национална држава, народна војска, Вестфалски уговор, Француска револуција, Римокатоличка црква, династичко краљевство.

---

* djurobodrozic@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство наука и технолошког развоја и иновација.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Етничка компонента, у неколико последњих векова, постала је једна од најважнијих одредница европске историје. И, стога, постала је предмет обраде многих научних дисциплина које су узеле у фокус све оно што иде уз народ: историју, језик, обичаје, веру, право, културни живот. Сасвим разумљиво, јер је национализам положен у основе света у којем живимо, њиме је лоциран извор индивидуалног идентитета унутар народа који је носилац суверенитета, средишњи објект лојалности и основа колективне солидарности. Из тога разлога ниједно истраживање не мора тражити оправдање, доказивати да је тема актуелна и да има друштвену и научну сврху (Greenfeld 1992, 3).

Резултати до којих се дошло, упркос свему, нису импресивни. Често бива да појам нације, сам по себи компликован, у покушају рашчлањивања на једноставније елементе, како би био схваћен, дође догле да елементи на које се рашчлањује буду компликованији (неразумљивији) и од појма који би требало да објасне. Често, исказано није објашњење, већ управо оно што треба објаснити.

Ми не знамо сваког припадника нације, али знамо његов језик и општу причу која је тим језиком испричана – знамо му обичаје и традиције, законе и веру, прошлост саткану од успона и падова, заједничке су нам наде и страхови. Управо је то оно што генерише национални идентитет, који је средишње место у сваком разматрању нације. И по природи и по пореклу, национални идентитет је сложен појам, а због своје вишедимензионалности представља истрајну и гипку снагу која му омогућује „да се успешно удружује с другим моћним идеологијама и покретима не губећи при том свој карактер” (Smit 2010, 32). Корени национализма су културни. Национализам не треба посматрати као идеологију, било би апсурдно да марксизам или либерализам имају своје споменике незнатом јунаку. А то што их национализам има, указује на његову сродност с религиозним менталитетом (Anderson 1998, 21).

У национализму, по мишљењу Андерсона, пронађен је световни начин да судбина добије континуитет, а случај смисао. „Ако се призна да су националне државе ‘нове’ и ‘повијесне’, нације чије су оне политички без изнимке постоје од памтивијека и, што је још важније, поступно прелазе у бескрајну будућност. Магија национализма претвара случајност у судбину” (Anderson 1998, 22). Андерсон не каже да је национализам резултат ерозије религиозних

извесности, где би се појавио као замена. Андерсонова је поставка да се национализам може разумети једино уколико га не вежемо „с освештаним политичким идеологијама, већ с великим културним системима који су му претходили, из којих је – и против којих – настао” (Anderson 1998, 22). А ту се по релевантности издвајају верска заједница и династичко краљевство. Тријумф национализма, према томе, захтева да он буде узет као принцип и у оквиру ових система, који су му били непријатељски – особито Римокатоличка црква са својим универзализмом и латинским језиком.

Будући да је културна појава, национални идентитет исувише је сложен, не везује се за материјалне чињенице, већ упућује на судбину, услед чега је немогућа потпуна дефиниција нације. „Пропала су упорна настојања да се за велике друштвене групе назване нацијама („genus prohimum”) утврде нужни и довољни индикатори („diferencia specifica”) (Стојановић 1999, 182). Предложене дефиниције имају више радни карактер, а компоненте с којима оперишу припадају различитим доменима: етничком, културном, правно-политичком, економском и сл. Између свих ових компоненти постоји узajамна веза, без одређене опште правилности у редоследу и снази утицаја на настајање спона око којих се формира специфична солидарност припадника групе (Бодрожих 2018, 5).

Истраживање, међутим, има своју сврху и када не даје егзактне резултате, објашњења која би била свима разумљива и општеприхваћена, када нема одговора на постављено питање, па и онда када, уместо да понуди решење, ствар још више замрси, а проблем продуби. „Заслуга истраживања – вели Шелинг – не састоји се увек просто у томе што разрешава тешка питања, још је значајније можда задати нове проблеме и назначити за неко будуће испитивање, или већ постојећим питањима измамити неку нову страну. Па нека у први мах и изгледа да нас та нова страна стрмоглављује у још дубље незнање, управо нас утолико пре она спречава да поверујемо превише лаким и површним решењима и може постати средство да срећније но досад одгонетнемо главно питање, терајући нас да исту ствар схватимо с једне стране на коју се до сада није мислило” (Šeling 1989, 112-113).

НАЦИЈА – ПОРЕКЛО ТЕРМИНА

Појам нација, кроз историјско време, није имао смисао који ће добити у модерном добу. Могло би се рећи да тек с Француском револуцијом ова реч поприма значење које јој се придаје данас – да се односи на народ под једном влашћу. „Нација је народно тијело којем је власт одговорна преко народне скупштине; свака скупина међусобно повезаних људи који одлучују о облику владавине под који ће живјети представља нацију и ако би читав народ свијета одлучивао о заједничком облику владавине, он би чинио нацију. Такав закључак, иако коректан, ипак је само академски” (Keduri 2000, 38).

Значење речи *natio* уско је повезано с *natus* и *natura*, што је указивала на ширу везу са *gens* или *populus*, без јасне разлике између ова три термина. Јасне разлике нема ни у *Vulgati* која за народе из *Stapog zaveta* равноправно користи речи *genus*, *populos* и *nationes*. Библијска употреба појма *natio* одредила је и његово значење, подразумевајући под тим заједницу племена, језика и области, али без јасне одређености. Назив нација некада се односио на Бургунђане, Бретонце, Баварце, Швабе, а некада су тако називани Немци или Енглези. Независно од величине заједнице „основ осећања израженог у *natio* свуда је остао исти: примитивно осећање припадништва групи, са изразитим осећањем јединства, док су сви други у извесном смислу странци и нека врста претње или они који желе да им преотму круну. То осећање најчешће се манифестује као непријатељство, ретко као слога. Што је блискије додиривање, утолико је снажнија мржња.” Пример таквих мржњи и непријатељстава забележен је између средњовековних градова из најближег суседства, што је доводило до међусобног самоуништења. Запамћена је нетрпеливост између Ђенове и Пизе која је ишла до узајамног истребљења, како је у својим хроникама забележио Салимбене, говорећи о поморској бици код Мелорије 1248. године, а све због таштине, охолости и славољубља „као да им – каже хроничар – море није довољно велико за пловидбу” (Хајзинха 1996, 21). Мржња није морала имати етничку или верску основу да би супротстављене стране биле спремне на међусобно истребљење. За мржњу између Ђенове и Пизе, у поменутој хроници се каже да је равна оној која постоји између човека и змије, вука и пса.

Постојала су два подручја која су нарочито допринела учвршћивању појма нације – трговина и универзитет, нарочито

универзитет. Принцип окупљања трговаца у важним трговачким градовима и студената на универзитетима био је национални. Именом нације означаване су студентске групације које су се сливале на универзитете из свих делова Европе. Класификација није вршена према месту рођења, него према језичкој сличности.

Универзитети су били интернационални, настава није била у служби одређених политичких или националних интереса, али је живот на универзитету водио националном груписању. Стална трвења студената, окупљених са свих страна, са домаћим становништвом упућивало их је на узајамну помоћ и заштиту. „Шта је било природније него да се групишу по својим нацијама, било у старом смислу ужег родног краја, или у оном ширем смислу државе или земље за коју су били везани правом, језиком и обичајима. Универзитет је постао центар и полазиште националног организовања” (Хајзинха 1996, 31). Поменута груписања својствена су свим европским универзитетима. Почетна груписања временом су се мењала, реорганизовала, прегруписавала и диференцирала. У Паризу, примера ради, почетно груписање на мноштво нација замењено је поделом на четири групе: Французе, Пикардијце, Нормандијце и Енглезе. Три од четири групе односиле су се на студенте из области Северне Француске, док је енглеска група, *natio Anglica*, обухватала полазнике не само из Велике Британије, већ су ту спадали и Немци, Скандинавци, Пољаци и други. То нам казује да појам *natio* није био јасно одређен, што је било разлог споровима и даљим прегруписавањима. Средином четрнаестог века у Паризу је *natio Alemanniae* одвојен *natio Angliae*, а потом ће и сама бити подељена на високонемачку и нисконемачку (Хајзинха 1996, 31).

ВЕРСКИ РАТОВИ И ПОЈАВА НАЦИЈА

Да ће национални принцип постати централни нерв политичког живота најављено је у оном тренутку када му је почела подлегати најјача антинационална сила – Римокатоличка црква. Национални принцип приметан је и у организацији Римокатоличке цркве, почевши од концила у Лиону 1274, а на концилу у Бечу 1311-12. завршно гласање вршено је по нацијама. Велики раскол који је избио 1378. године само је убрзао диференцијацију на националној основи. Свака земља опредељивала се између папе у Риму и оног у Авињону. Када се концил састао у Пизи 1409. Године, да би

успоставио црквено јединство, присуство националног начела било је несумњиво. Формалну организацију концила чиниле су четири нације: Италија, Француска, Немачка и Енглеска. Концил је завршен неуспешно да би се, по истој ствари, састао пет година касније у Констанци. Овде је национални принцип био предмет озбиљног спора, јер су у Риму били свесни колико би признање националног принципа могло угрозити јединство Римокатоличке цркве. Концил који се 1431. године састао у Базелу није донео ништа више осим бесплодних распарава на тему националног принципа у пословима цркве. У исто то време, папство настоји да постигне компромис с царевима великих земаља који су увелико спровели процес национализовања цркве (Хајзинха 1996, 32-33) „Галицизам и англицизам већ су били пред вратима. Тако су, крајем средњег века, снаге патриотизма и национализма све више освајале простор не само у цркви и држави, већ и у животу народа и у цивилизацији” (Хајзинха 1996, 33). Освајајући простор у цркви и држави, начела национализма и патриотизма освајала су простор у народу. Тешко да су актери тадашњег политичког живота били тога свесни, укључујући и саму цркву. Римска црква ће се дуго опирати националном начелу, одбијање Вестфалског мира најбоље је сведочанство овог отпора. Римокатоличка црква је одбацила Вестфалски споразум, а папа Иноћентије X у декрету *Zelo Domus Dei*, од 26. новембра 1648. године, каже да је „он био и остао ништаван, неваљан, неважећи, неморалан, неправедан, проклет, вредан осуде, бесмислен и потпуно лишен сваког ефекта” (Хазони 2021, 40). Ни у три Вестфалска уговора није најављен никакав нови политички поредак, већ се још увек говори о Европи као универзалној *respublica Christiana*. Зачетке новог поретка, као и његове карактеристике, откриће истраживачи у потоњим временима (Хазони 2021, 40).

Тридесетогодишњи рат, посебно уговор којим је окончан, представљали су даљи помак у историјској афирмацији националног принципа. Тридесетогодишњи рат није био само сукоб религија – протестантизма и католицизма – већ је то био и сукоб различитих политичких концепција. На једној страни биле католичка Француска, калвинистичка Холандија и лутеранска Шведска, које су представљале националне државе у настанку, а на другој страни биле су немачке и шпанске војске које су наступале с идејом да је универзална империја налог божје воље и једини начин за успостављање мира и истинског благостања човечанства.

Година потписивања Вестфалског мира, 1648, којим је окончан Тридесетогодишњи рат, узима се као тренутак када се, барем у зачетку, постављају основе онога што ће се назвати националном државом. Одредбама овог мировног уговора, после тринаест векова, одбачен је концепт универзалне хришћанске империје (Хазони 2021, 38-39). Управо из тог разлога, римска црква биће отворени противник вестфалских решења (Бодрожич 2023, 101).

Током Тридесетогодишњег рата појавила се једна војска другачија од осталих – шведска војска Густава Адолфа за којег се везује настанак једне нове епохе у историји ратовања. Он је створио војску сасвим другачију од дотадашњих, најамничких војски. Његова војска „означава прелаз са најамништва на народну војску новог века и тиме промену у суштини рата уопште” (Кохенхаузен 1937, 146). И његова војска састојала се већим делом од најамника. „Али чврсто језгро, које јој је давало обележје, чиниле су шведске трупе. Под Густавом Адолфом створила се први пут војска, која је, имајући дубока корена у народу, овоме већ самим својим постојањем давала јаче осећање заједнице и државну свест” (Кохенхаузен 1937, 146). Пре њега, војна обавеза у Шведској постојала је само за племство. Из редова племства Густав Адолф је формирао официрски кор, а војску је сабирао кроз општу војну обавезу. Парохијски свештеници водили су спискове свих мушкараца од 15 до 60 година. Сваки десети мушкарац регрутован је од стране краљевског комесара. Тако сабране трупе одликовале су се унутрашњом чврстином и кохезијом, дотада невиђеном, која је долазила од истородности. „Ова унутрашња снага војске почивала је у првом реду на саставу јединица од људи из истог краја. Мисао да она служи своме краљу, и да се бори за своју отаџбину, одушевљавала ју је и давала јој моралну озбиљност, коју најамничке војске нису познавале. Дисциплинска правила која је 1621. издао Густав Адолф за шведску војску, претпостављају за ово време које је било навикнуто на најстрожије казне, знак високе хуманости. Сам убеђен у снагу вере, сматрао је Густав Адолф неговање верског духа битним средством за подизање и одржавање духа код својих трупа. Својом дисциплином која је почивала на моралу, разликовале су се шведске трупе у време Густава Адолфа врло повољно од других војски овога времена” (Кохенхаузен 1937, 148). Дисциплина заснована на моралу подразумевала је и одређени однос према пораженом противнику, као и према народу и његовим добрима. А то је, опет, са своје стране, повратно деловало на дисциплину и

учвршћивало је, што није остало незапажено. Брзо је уочено да војска која не пљачка, не пали, не терорише, лакше одржава дисциплину (Бодрожих 2008, 255).

ФРАНЦУСКА РЕВОЛУЦИЈА

Француском револуцијом постављен је политички и културни образац који ће историја задуго следити, не само француска. Токвил је то јасно уочио и предвидео да ће и други народи усвајати њена начела, усвајати и прибегавати њеним методима. Савременици су писали о њој с верском језом, али с различитим очекивањима. Неки су у њој видели дело ђавола, други, опет, откривају у њој промисао Божју која ће обновити лице Француске и света, пројаву једног новог човечанства. Опречност судова, видљива у времену када се одвијала, остала је и пошто су добоши утихнули. Што се више удаљујемо од великих историјских преврата теже их је разумети, „јер велике револуције које се успешно заврше, када одагнају узроке што су их произвели, постају несхватљиве управо због самих својих успеха” (Токвил 1994, 36).

Токвил ће написати да Француска револуција, за разлику од грађанских и политичких револуција које су јој претходиле, није остала омеђена државним и националним границама, већ их је, напротив, сасвим избрисала. „Зближила је или пак раздвојила људе упркос законима, традицијама, ћудима, језику, земљаке каткад претварајући у непријатеље, а странце у браћу; или, радије, изнад свију појединачних националности образовала је једну заједничку духовну домовину чијим су грађанима могли постати људи свију нација” (Токвил 1994, 41). Такву природу показале су једино верске револуције. „Стога, желимо ли да будемо схваћени помоћу аналогије, француску револуцију треба да поредимо с верским револуцијама” (41).

Верске револуције не уређују односе између човека и друштва да би се руководиле месним прилика, обичајима и традицијама једне земље. Њихов циљ је да уреде односе између човека и Бога, а односе између људи према апстрактним правилима која могу бити примљена од свих људи и посвуда. Француска револуција је управо таква: „политичка револуција која је деловала на начин верске револуције и у понечему узела на се њен лик”. Токвил указује по којим је својим цртама Француска револуција попримила обличје

верских револуција, налазећи да је највећа сличност у прозелитском духу револуције. Поред тога што се простире преко националних и државних граница, средства којима се служи су проповед и пропаганда чија се садржина и горљивост не прилагођавају према месту изношења, не обраћа се пажња да ли се проповеда код куће или странцима (Токвил 1994, 42).

Насупрот православном Истоку, где су нације обликоване посредством цркве, где је народни карактер цркве исту учинио и главним чиниоцем у стварању националног идентитета и стварању нације, нације на Западу настајале су у сукобу с црквом. Вестфалска решења водила су сукобу с папском куријом, протестантска реформација поготову, а ништа мањи антицрквени карактер није имала ни Француска револуција. „Једна од првих мера Француске револуције била је да се устреми на Цркву, а међу страстима које су из те револуције биле рођене прва се разбуктала а последња згасла безбожничка страст” (Токвил 1994, 37).

Филозофија XVIII века, главни узрочник револуције, дубоко је безверничка. У својим учењима „филозофи XVIII века устремили су се с неком врстом беса на Цркву. Напали су њено свештенство, хијерархију, установе, догме, те – да би их лакше срушили – пожелели су да сломе и саме темеље хришћанства” (Токвил 1994, 38). Чинило им се да је немогуће кренути у разарање поретка који је црква посветила, а не обрушити се на саму цркву.

Гомиле поздравних писама које су стизале у Париз из свих делова земље, поводом проглашења култа Највишег Бића, говоре о снази таласа дехристијанизације који је преплавио Француску (Vovelle 1989, 30-31). Број случајева одрицања од свештеничког чина, број свештеничких бракова или промена имена места, предаја црквених реликвија и звона, не мањи сведок су силине овог таласа (Vovelle 1989, 32). Из једног француског места, јављали су: „данас смо, пред вратима узвишеног храма (по себи се разуме да је реч о храму Разума), на гробљу поред њега и на остацима једнога од знакова који су били карактеристични за некадашњу веру, направили ломачу са свим сликама, са свим наказама из наших цркава. Изабрали смо то место да бисмо на неки начин очистили сени наших предака. Фанатизам ће, као и сени, пасти у вечни сан” (Vovelle 1989, 63).

Токвил ће учинити напомену у погледу порекла ове несношљивости спрам Цркве, казавши: „ову бесну мржњу хришћанство је разгорело мање као верско учење неголи као

политичка установа, не зато што су свештеници тежили да доводе у ред ствари онога света већ што су били власници, властела, убирачи десетка, управљачи на овоме свету; не стога што Црква није могла наћи места у новоме друштву које се управо заснивало већ зато што је заузимала најповлашћеније и најутицајније место у ономе старом друштву које је ваљало разбити у прах и pepeo” (Токвил 1994, 38).

Није то, дакле, била борба против црквеног учења, колико против привилегија и укупног стања у цркви. Када је нови поредак разбио установе старог друштва, одмакао од њих Цркву, одузео Цркви онај привилеговани положај, хришћанска црква је донекле повратила свој духовни утицај. У томе је Токвил видео показатељ да дух новог демократског друштва није ни безбожнички ни антицрквени. Напротив, полазећи од тога да је верски нагон усађен у срце народа, као његово последње уточиште, било би чудно да поредак који се заснива на идејама и страстима народа окрене људски дух у правцу безбожништва (Токвил 1994, 38). Видело се то и по отпору дехристијанизацији, који је имао народни карактер, долазило је до отворених побуна, јављали су се мученици за веру и нови пророци, углавном међу женском популацијом. Њихов фанатични жар дехристијанизатори су тумачили заосталошћу сељачке масе, посебно њеног женског дела (Vovelle 1989, 160-161). Ако се за дехристијанизацију не може рећи да је то био спонтани народни покрет, не може се ни тврдити да је то „била макијавелистичка творевина, наметнута споља, у земљи која је, цела без изузетка, пружала отпор” (Vovelle 1989, 171). Јер, отпор дехристијанизацији, ма колико му се не може порицати народни карактер, није створио бројне Вандеје. „По томе можемо закључити да дехристијанизација није представљала у сељачкој Француској само нешто што је долазило споља. Црв је већ био у плоду” (Vovelle 1989, 162). Када се погледа структура друштва, далеко већи отпор пружили су сељаци од грађана, жене од мушкараца, а планинске области, с малим изузетцима, од равничарских крајева (Vovelle 1989, 166-167). Присталице дехристијанизације налазили су разлог у томе што се ради о традиционално конзервативнијем делу народа: сељаци, брђани и жене; то је уједно био и аргумент да је хришћанско веровање својствено непросвећенима.

Напад на цркву и религију био је спектакуларан, обухватао је и људе и предмете који су припадали цркви. Последице су далекосежне, никако се није радило о епизоди, био је то догађај који ће трасирати

будућност француског друштва, не само с верске већ и с политичке тачке. Јер, „поред удараца које је нанела цркви као институцији, поред трајних последица по цркву, она је довела до неизбрисивог расцепа међу становништвом које пружа отпор и које прихвата, из кога су се развила будућа колективна опредељења. Тако је дошло до стварања ‘јакобинске’ Француске у просторним оквирима који ће дуго трајати, и до стварања клерикалне и контрареволуционарне Француске коју су у њеним уверењима учврстили прогони које је претрпела” (Vovelle 1989, 170). Трагови су дубоки, успомене укорене, опредељења дугорочна. „Чак и када је слободарски занос ишчезао, пошто су се задовољили да спокој купе по цену сужањства, људи су се и даље бунили против верског ауторитета. Наполеон, коме је пошло за руком да савлада слободарски дух Француске револуције, безуспешно је покушавао да укроти и њен протухришћански дух, па смо све до нашега доба виђали људе који су мислили да ће свој слугански однос према чак и најнижим службеницима политичке власти искупити дрскошћу према Богу, људе који су се, остављајући се свега што је у учењима револуције било најслободније, најплеменитије и најпоносније, остајући безбожници још хвастали да су и даље верни њеном духу” (Токвил 1994, 37).

Револуција није поведена у име нације, напротив. Идеје револуције нису имале локалну обојеност, не говори се о правима француског човека него човека уопште, циљ није једна нова Француска него ново човечанство. Обраћајући се човечанству, проповедајући начела која нису условљена ни местом ни временом, она је могла наћи проповеднике на свим местима и међу свим народима. Декрет од 15. децембра 1792. године садржавао је документ у којем је стајало: „Од француског народа _____ народу”, у којем се сви народи који се боре за своју слободу проглашавани браћом и савезницима, сви са једнаким правима, сви позвани да ствар своје отаџбине узму у своје руке. Идеја је била да припадници свих националноослободилачких покрета имају следити француски пример. Револуција је нашла присталице у свим народима, који су и судбину својих заједница везали уз идеале слободе које је истакла Револуција. „Заступници Француске револуције описивали су себе као патриоте својих земаља и тврдили су да зато што следе француски пример и прихватају француско вођство најбоље служе интересима својих нација. ‘Патриоте празног места’ су стога морале да посвете себе двома нацијама: *великој нацији* и својој сопственој.

Прилично је јасно да су ‘патриоте празног места’ и *републиканска браћа* (soeur republicues) биле цењене само због потенцијалне користи коју је од њих имала амбиција Француске да се завлада Европом, а цинизам који се крио у овој идеји касније је постао извор горких разочарања” (Тамир 2002, 164). Појава етнонационализма, попут оног који је Фихте изразио у својим *Говорима немачкој нацији* (1807), одржаним у окупираном Берлину, израз је тога огорчења изневерених очекивања у Французе и њихове објаве о једнакости за све. „Фихте, тај слободоумни велики дух, тај борац против престола и олтара, тај револуционар-јакобинац, одједаред, после пораза код Јене, после удараца по Прусији и величини Фридриха Великог, скаче, метаморфозиран до задње капи крви и последњег нерва, као лав, риче против француске окупације, грди Наполеона, омаловажава француски народ, а тера сам, напротив, до обожавања немачке нације и њена морала и мисије, постаје десна рука прускога краља, силази, у фанатизму, са катедре универзитетског професора, да би постао свештеником и проповедником војске” (Секулић 1966, 176). Постало је очигледно да је служење идејама које је прокламовала Револуција не значи ништа друго него ићи на руку француској амбицији за владавину над Европом. И српски устаници, на челу с Карађорђејем, обраћали су се Наполеону у вери „да Француска неће приметити бој са народом који брани своју слободу” (Попов 1870, 53). Ни у овом случају нису се оствариле наде да ће једна нација и у иностранству испоштовати начела која је сама истакла, на којима се и сама конституисала. „Но догађа се – казаће Светозар Милетић – да људи и народи истој идеји други смисао дају, кад је на своју заставу напишу, а други, кад је на противној застави написану виде, и да по томе истој идеји двоструки, често противу положени значај дају” (Милетић 1868, 5).

Не може се рећи да су револуционарне идеје истуране с намером да обманују, „нису биле срачунате да делују као седатив помоћу кога би се Италијани и Фламандци, Рајнландци и становници Савеза немачких градова помирили са јармом француских градитеља империје који су те идеје и донели. Далеко од тога, међутим, револуционарно дејство наполеоновске Француске само је код тих стагнантних народа изазвало шок који их је пробудио из учмалости и инспирисао на збацивање Француског царства, као први корак ка стварању свог места у склопу новорођених нација модерног западног света” (Тојнби 2002, 399).

Шта су европски народи могли осећате гледајући француску војску у својој земљи осим оно исто што ће осетити и Французи кад се војске тих истих народа устреме на њихову земљу. Тешко је боље представити национални став, суштину национализма, од оног које је заступао Бенжамен Констан док су страни ескадрони стајали на француским границама: „Ти народи – писао је – не бране данас више своју сопствену отаџбину: они нападају нацију затворену у своје границе, која не жели да изађе из њих, нацију која само захтева своју унутрашњу независност и право да себи изабере власт, као што је Немачка тражила бирајући Рудолфа Хабзбуршког, Енглеска позивајући кућу Брунсвик, Португалија дајући круну војводи од Браганца, Шведска бирајући Густава Вазу; једном речи, као што је сваки европски народ користио то право у некој епохи, обично најславнијој у својој историји.

У духовима постоји један природан разум који увек признаје очигледност, а народи ће се ускоро уморити од проливања крви за ствар која није њихова. Што се нас тиче, два осећања су заједничка огромној већини Француза, жеља за слободом и мржња према страном доминацији. Ми сви знамо да би власт, која би се појавила под туђим заставама, била у супротности са нашим интересима, као и са нашим правима” (Констан 2000, 12-13).

Национални принцип при регрутовању армије, без чега нема националне државе, у пуној мери донеће Француска револуција и Наполеонови ратови. Декретом о масовној мобилизацији, који је француски Конвент донео 23. августа 1793. године, успостављена је нови однос на релацији народ и рат. Рат је ушао у сасвим нову фазу, у којој се захтева тотални напор од целокупне популације, независно од пола, година старости, социјалног статуса или вероисповести. У декрету је стајало: „Члан 1. Од овог момента, па све до тренутка кад сви наши непријатељи буду отерани са територије Републике, сви Французи су непрекидно у војној служби. Млади људи ће ићи напред у битку; ожењени људи ће искивати оружје и транспортовати муницију; жене ће правити шаторе и одећу и служити у болницама; деца ће ишчешљавати старо платно у влакна; а старци ће бити довођени на тргове да подстичу храброст војника и да проповедају јединство Републике и мржњу према краљевима” (Агсег 2006, 451).

Република је позвала на оружје све неожењене мушкарце од 18 до 25 година старости. Спровођење декрета у пракси било је далеко од идеалног, одзив није био једнодушан, али је револуционарна

Француска успела да мобилише 500 000 људи за своје пољске армије, до краја те године. „Најважније од свега: поданици су престали бити поданици, постали су грађани, и скоро свакоме од њих било је сада стало да Република опстане. Пошто је прибавила за себе верност огромне већине становника, Република је, са пуним самопоуздањем, дала народу оружје у шаке” (Агџег 2006, 451).

Поред поставке да се ратна стратегија усмерава на уништење живе силе непријатеља, из Наполеоновог наслеђа остало је и „сазнање да је рат ствар целог народа а не само војске” (Кохенхаузен 1937, 434). То су схватили и његови противници. „Онај ко жели да се успешно успротиви националној француској мора прво да прикупи своје сопствене народне снаге. Све дотле док то противници Наполеонови не учине, дотле ће Наполеон побеђивати. Чим се на ово и они буду решили, моћи ће да наступи равнотежа, ако политичка основица Француске остане национална. Али, пошто се Наполеон за време царства удаљио од државне националне основе, моћ и могућност победе прешли су на противничку страну. Било је потребно само да противник изврши спасоносни прелаз са војске од заната на народну војску и да потом правилно ангажује новостворене снаге. Овај прелаз извео је Шарнхорст у Прусској” (Рабенау 1936, 28). Као и увек после претрпљеног пораза појављује се гомила критичара да клевета прошлост. Шарнхорст није био од те врсте. „Целим својим конзервативно постављеним бићем, он је хтео да освоји будућност не свађом због прошлости, него мирењем онога што је било са оним што долази... Сваки други начин руши, јер са сваким делом прошлости биће свагда убијен и један део још нерођене будућности” (Рабенау 1936, 45).

Да би се добила народна војска требало је ослободити народне масе „Идеја да се ослободе народне масе била је исувише смела у време које је од претходног века наследило неки дубоки страх пред разорном снагом народних сила. Међутим, сад је идеја већ била ту. Дакле, морала су се тражити средства да се она приведе у дело” (Рабенау 1936, 46).

Препород је тражио нову политичку основу, другачију од дотадашње. „Ако се хтело да народ осећа државу не као нешто страно, као неку вишу власт, већ да је прима као ствар која од њега произилази, укратко да се осећа национално – тада му се морала наметнути одговорност за државу, а морало му се дати и право. На овај начин омогућено је да се против Француске изведу исте, ако не

и боље снаге, да се на сарадњу позове сам народ у свом природном развићу. То је она јасна мисаона основа самоуправе која је добила своју форму 1808. Овоме праву могле су се додати и дужности. Према тадашњем стању ствари, а пошто је финансијски развитак земље по нужди био веома скучен, то је на прво место дошла лична жртва службом у рату. Проблеми су се испреплетали. Ако се од синова земље захтевала општа служба у војсци, као дужност свију, дакле целине, тада се ова целина ни из политичких права није могла искључивати. Али, пре свега, ова дужност имала се утврдити као морална дужност сваког појединца у држави. Војска састављена већим делом од странаца, неће моћи да води очајну борбу за ослобођење. За кућу за дом, за голи опстанак, за далеку будућност Пруске, могао се борити само син њене земље. Кад сви приме на себе ову дужност, онда се мора напустити стара предрасуда да је војна сужба нешто недостојно. Војничка дужност мора постати *дужност части*” (Рабенау 1936, 47-48).

Највећа револуционарна тековина у домену ратоводства, која га је у потпуности променила, није била војна већ политичка. „Човек је у *ancien regime* био поданик неког монарха; сада је постао активни грађанин, који својој нацији дугује да одслужи војни рок и да ратује ако треба. Заузврат, нација је поверила своме *citoyen-u* (грађанину) пушку у руке: толико је поверења имала у њега” (Агбер 2006, 468). Била је то промена првог реда, радило се о рођењу нације и националне државе.

Нација је народ који зна себе у својој држави, а држава се не поклања. И зато би се могло рећи да је нација народ који је за идеју отаџбине спреман умрети и убити. А национална држава је држава која своју судбину поверава у руке регрутоване армије, не плашећи се ни побуне ни дезертерства.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бернс, Делајл. 1993. *Политички идеали*. Ниш: Градина.
- Бодрожич, Ђуро. 2008. *Национална држава*. Београд: Српска књижевна задруга, Партенон.
- Бодрожич, Ђуро. 2018. *Српски идентитет*. Београд: Српска књижевна задруга.

- Бодрожић, Ђуро. 2023. „Улога државе у обликовању и заштити националног идентитета”, *Српска политичка мисао*, (80): 97-113, DOI: 10.5937/spm80-44375.
- Бубер, Мартин. 1997. „Национализам”, *Градац*, бр. 126/127.
- Констан, Бенжамен. 2000. *Принципи политике и други списи*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кохенхаузен фон Фридрих. 1937. *Велики Војсковођи*. Београд: Геца Кон.
- Милетић, Светозар. 1868. *Беседа С. Милетића на угарском сабору у питању народности*. Нови Сад: Платонова штампарија.
- Попов, Нил. 1870. *Србија и Русија*. Београд: Државна штампарија.
- Рабенау фон Фридрих. 1936, „Претходник”, у: Фридрих фон Кохенхаузен, *Од Шанхорста до Шлифена: сто година пруско-немачког ђенералштаба*. Београд: Геца Кон.
- Секулић, Исидора. 1966. *Служба*. Нови Сад: Матица српска.
- Стојановић, Светозар 1999. „*Нација, национализам и грађанизам*”, Филозофски годишњак, бр. 12.
- Тојнби Арнолд 2002. *Проучавање историје*. Београд: Службени лист СРЈ – ЦИД.
- Токвил де Алексис. 1994. *Стари режим и револуција*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Хазони, Јорам. 2021. *Врлина национализма*. Београд: Слио.
- Хајзинха, Јохан. 1996. *Патриотизам и национализам у европској историји до краја деветнаестог века*. Нови Сад: Прометеј; Београд: Терсит.
- Anderson, Benedikt. 1998. *Nacija: zamišljena zajednica*. Beograd: Plato.
- Arčer, Kriston. 2006. Kriston Arčer i drugi, *Svetska istorija ratovanja*. Beograd: Aleksandrija Press.
- Keduri, Eli. 2000. *Nacionalizam*, Podgorica: CID.
- Liah, Greenfeld. 1992. *Nationalism, Five Roads to Modernity*. London: Harvard University Press.
- Smit D. Antoni 2010. *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Šeling Fridrih. 1989. *Filosofija mitologije*. Beograd: Opus.
- Tamir, Jael. 2002. *Liberalni nacionalizam*. Beograd: „Filip Višnjić”.
- Vovelle, Michel. 1989. *Revolucija protiv crkve: Od Razuma do Najvišeg Bića*, Zagreb: Izdavački centar Komunist-Grafički zavod Hrvatske.

Djuro Bodrožić

Institute for political studies, Belgrade

NATION AND NATIONALISM – THE ORIGIN OF THE TERM AND HISTORY OF THE IDEA

Resume

In order to know the nature of an ideal, it is necessary to know its origin and historical development – intellectual and social. Nationality is a cultural phenomenon. It is not tied to ideologies but to the cultural systems within which it arose and against which it arose. And these are, first of all, Roman Catholic universalism and dynastic kingdom.

The initial meaning of the term nation is not as we understand it in our time. Today's meaning of this term is associated with the French Revolution: A people under one government that knows itself in its own state. The greatest change brought about by the Napoleonic Wars in the domain of warfare was not military but political. A subject of the old regime became a citizen. He would have the obligation to serve his military service and fight if the nation asked for it. It was a change of the first order not only of military structures, it was about the birth of a nation and a national state.

A nation is a people that knows itself in its state, and the state does not bow down. And that is why it could be said that a nation is a people who is ready to die and kill for the idea of their homeland. And a nation-state is a state that entrusts its destiny to the hands of a conscripted army, fearing neither rebellion nor desertion.

Keywords: nation, national identity, nation state, people's army, Treaty of Westphalia, French Revolution, Roman Catholic Church, dynastic kingdom.

---

* Овај рад је примљен 17. августа 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. септембра 2023. године.